

<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-22-19>
УДК 911.3:796.5

ТУРИСТИЧНИЙ КЛАСТЕР ЯК ЕЛЕМЕНТ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ СВІТУ

Ковтуник Інна Іванівна

кандидат географічних наук,
старший викладач
кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
природничо-економічного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський
Хмельницької області, Україна, 32301
e-mail: kovtunyk.inna@kpnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1484-0708>

Сучасні світові тенденції вимагають формування нових економічних умов з інноваційним характером економічних відносин. Одним із найбільш перспективних напрямів інноваційного економічного розвитку України вітчизняні і зарубіжні експерти відзначають кластерний підхід, що є предметом наукового дослідження, до структурування економіки, вивчення стратегій національної, регіональної, міжнародної економічної політики та підвищення конкурентоспроможності продукції і послуг на ринку. Впровадження Європейської стратегії соціально-економічного розвитку України спрямовано на створення конкурентних переваг держави в різних видах економічної діяльності, включаючи туризм, що є метою наукового дослідження. В науковій праці використовувалися наступні методи: загальнофілософський, системний підхід, структурний аналіз, індукції, дедукції, порівняльний, функціональний, моделювання. Результати наукового дослідження: Розвиток туристичних кластерів як тенденція підвищення національної та регіональної конкурентоспроможності є однією з складових сучасної інноваційної економіки. Дослідження показує, що кластеризація має вирішальний вплив на процес зміцнення конкурентоспроможності і прискорення інновацій, у тому числі в туристичній галузі. Подільсько-Буковинський туристичний кластер є унікальним із точки зору наявності на його території туристичних ресурсів. Це пояснюється вигідними особливостями його географічного положення та багатством туристичного потенціалу. До Подільсько-Буковинського кластеру, який називається «Подільсько-Буковинське намисто» входять міста – Кам'янець-Подільський, Хотин, Чернівці, формуючи таким чином умовне намисто на мапі. Сфера застосування результатів наукового дослідження: Туристичний кластер створений із метою розвитку туризму, його популяризації, залучення інвестицій у кластер, збільшення туристичного попиту, сприяння регіонального розвитку. Висновки: Вивчення кластеру є важливим завданням із точки зору його значення для розвитку не лише регіонального туризму, але й національного і міжнародного.

Ключові слова: туристичні потоки, перспективи розвитку, Подільсько-Буковинський туристичний кластер, туристичний кластер, туризм.

Як цитувати: Ковтуник І.І. Туристичний кластер як елемент територіально-функціональної структури рекреаційного комплексу та інноваційний механізм розвитку туризму в країнах світу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2025. № 22. С. 193-200. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-22-19>

In cites: Kovtunyk I. (2025). Tourism cluster as an element of the territorial-functional structure of the recreational complex and an innovative mechanism of tourism development in the countries of the world. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (22), 193-200. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2025-22-19> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. В сучасних наукових дослідженнях проблем розвитку туризму, все більше уваги приділяється туристичним кластерам. У багатьох регіональних стратегіях розвитку вважається за доцільне формування кластерів, відтак актуальним і своєчасним є питання визначення меж туристичних кластерів, формування концепції їх розвитку, оцінки впливу на економіку регіону, країни. Актуальним є дослідження Подільсько-Буковинського туристичного кластеру, який утворений трьома основними туристичними містами Поділля та Буковини – Кам'янець-Подільський, Чернівці і Хотин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню туристичних кластерів присвячені ряд публікацій, із них наукові праці як українських, так і зарубіжних дослідників. Серед українських, це праці Босенка К. І., Кирилюка Л. М., Миронова Ю. Б., Михайліченка Г. І., Парфіненка А. Ю. Серед зарубіжних – Dębski M., Erkus-Ozturk H., Kachniewska M., Malakauskaite A., Navickas V.

Мета та завдання. Метою статті є дослідити Подільсько-Буковинський туристичний кластер: туристичні потоки та перспективи розвитку.

Згідно мети, були поставлені наступні завдання:

1. Вивчити структуру та особливості формування туристичних кластерів;
2. Дослідити туристичну кластеризацію як інноваційний механізм розвитку туризму в країнах світу;

3. Визначити перспективні напрямки розвитку Подільсько-Буковинського туристичного кластеру – приклад успішної туристичної кластеризації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно термін «Кластер» використовувався в економіці, в контексті промислового виробництва. Так, відомий економіст М. Портер дає таке визначення кластеру: «*Кластер* – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, підприємств, які надають послуги, фірм у суміжних галузях, а також пов'язаних із їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торгових об'єднань) у певних сферах, що конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну діяльність» [1, с.76].

Існує багато інших визначень терміна, з яких можна зробити висновок, що головними умовами виділення кластеру є галузева спорідненість підприємств і їх близьке територіальне розташування. В сучасних умовах розвитку світового господарства кластери виникають не лише в традиційних видах економічної діяльності, а і в третинному секторі економіки (сфері послуг), отже і в туристичній індустрії [7, с. 368]. *Туристичний кластер* трактується як система взаємодії туристичних підприємств, які сконцентровані географічно близько та використовують спільні туристичні ресурси.

Кордони туристичного кластеру постійно змінюються, тому що завжди з'являються нові туристичні

Рис. 1. Структура туристичного кластеру. Розроблено автором за матеріалами: [9]

Fig. 1. Structure of the tourism cluster. Developed by the author based on materials: [9]

тичні підприємства, розвиваються нові напрямки діяльності, змінюється ринок, умови його функціонування, розширюється географія туристичної діяльності. В структурі туристичного кластеру доцільно виділяти чотири основних сектори: 1. Сектор виробництва туристичних послуг;

2. Сервісний сектор; 3. Допоміжний сектор; 4. Сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластеру [2]. Перший сектор об'єднує підприємства, що безпосередньо створюють туристичний продукт – підприємства розміщення, харчування, туристичні підприємства. Другий включає підприємства, які надають освітні, фінансові, страхові послуги. Третій складається з підприємств, що виробляють товари туристичного призначення, картографічних, поліграфічних організацій, засобів масової інформації, органів державної влади, причетної до сфери туризму. Четвертий пов'язує між собою всі сектори, забезпечуючи їх взаємодію і спільну діяльність (рис. 1).

Але варто відзначити, що така структура туристичного кластеру не є сталою, тому що

склад учасників може розширюватися [8, с. 135]. Україна з її величезними туристичними ресурсами має всі передумови для створення туристичних кластерів, а це, в свою чергу, буде сприяти регіональному розвитку туризму в державі. Умови формування туристичного кластеру представлені на рис. 2. Модель туристичного кластеру, побудованого на інноваційній основі зображена на рис. 3.

Туристична кластеризація досить нове явище на туристичному ринку Подільського і Буковинського регіонів, адже створення туристичних кластерів даних регіонів починається лише з початком ХХІ століття. Хоча кластери туризму регіонів функціонують уже досить тривалий час, але всі вони все ще знаходяться на початковому етапі розвитку. До туристичного кластеру, який називається «Подільсько-Буковинське намисто» входять міста – Кам'янець-Подільський, Хотин, Чернівці, формуючи таким чином умовне намисто на мапі з метою розвитку туризму, його популяризації, залучення

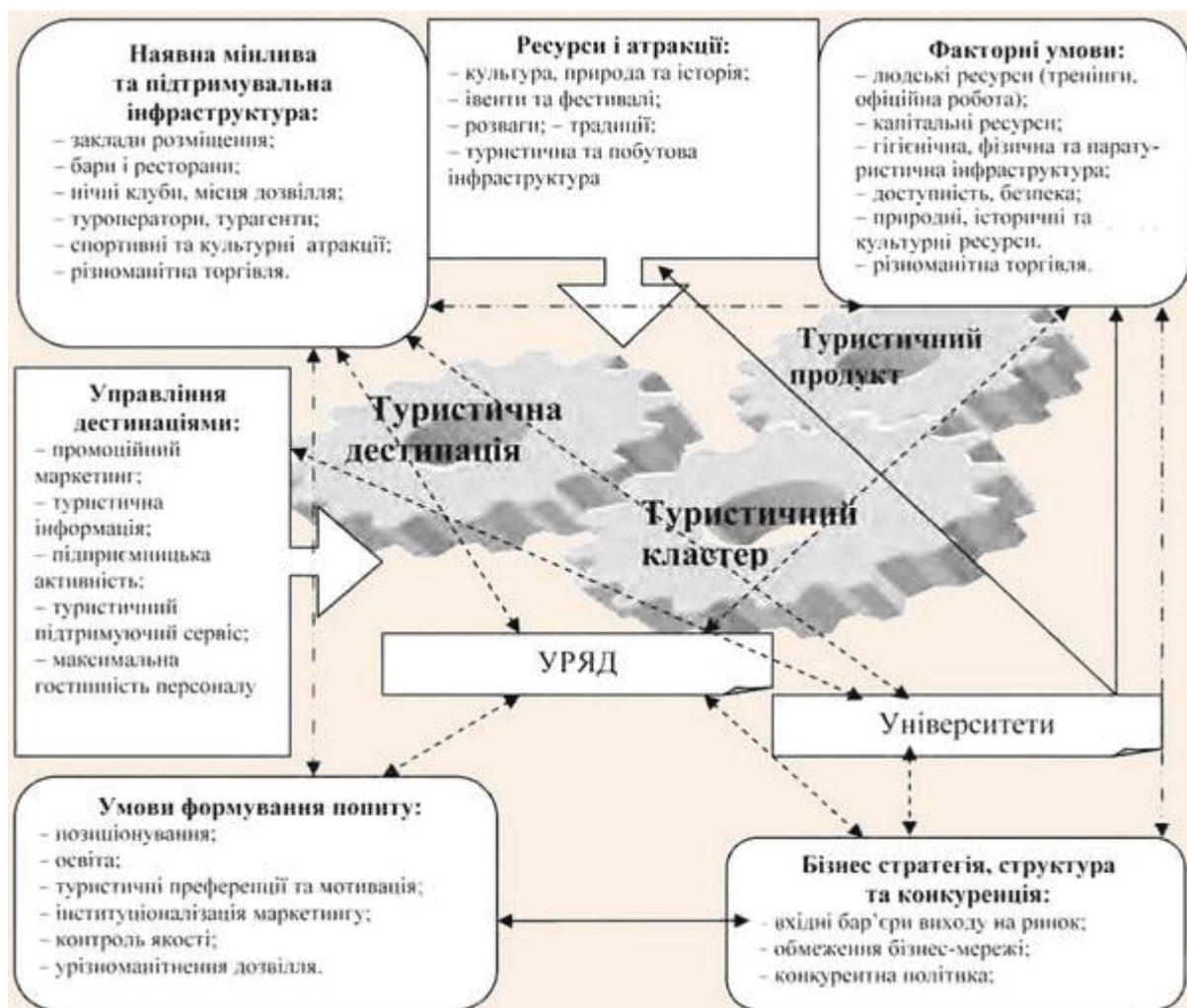

Рис. 2. Умови формування туристичного кластеру. Розроблено автором за матеріалами: [1]

Fig. 2. Conditions for the formation of a tourist cluster. Developed by the author based on materials: [1]

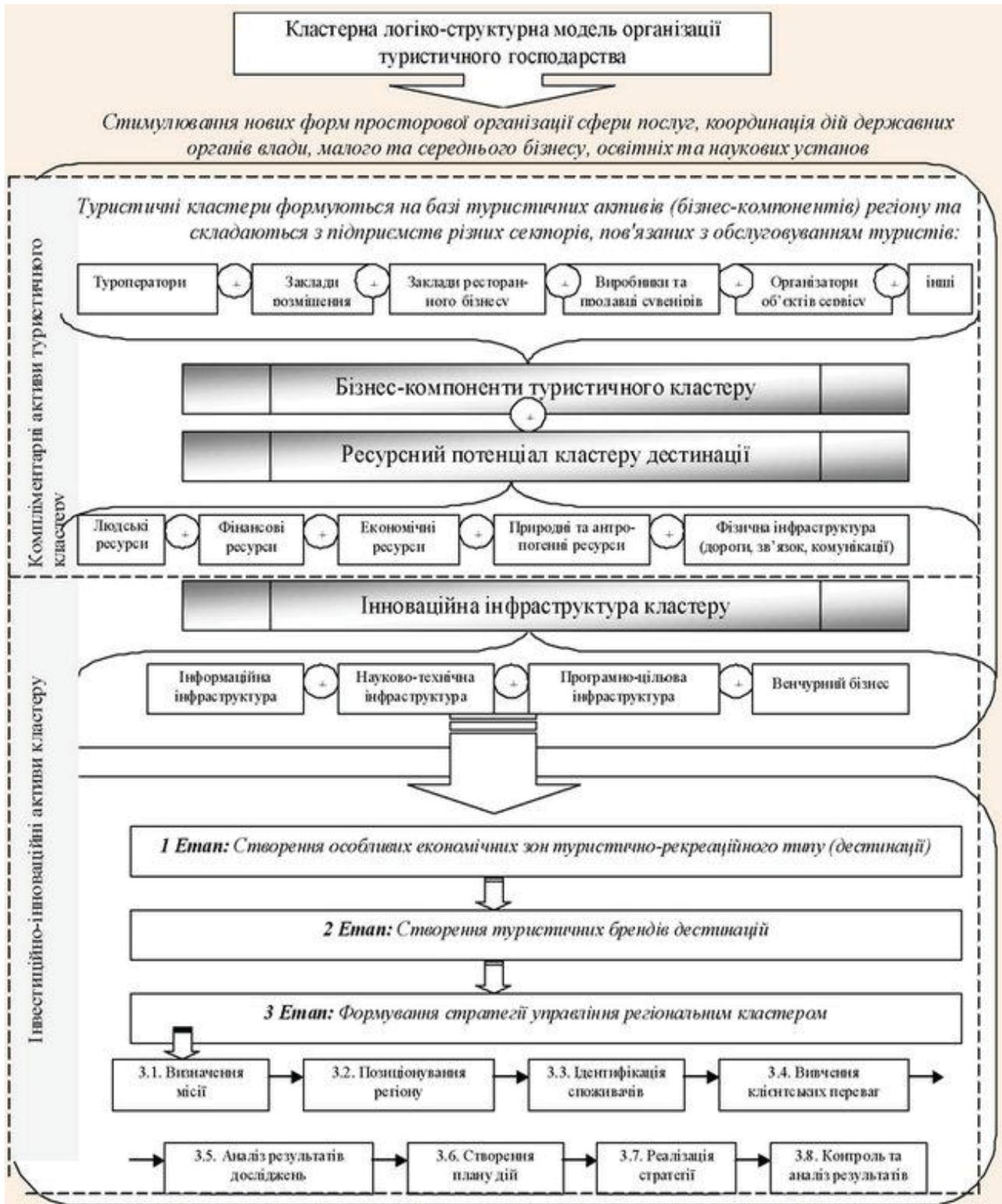

Рис. 3. Модель туристичного кластера, побудованого на інноваційній основі
 Розроблено автором за матеріалами: [7].
 Fig. 3. Model of a tourism cluster built on an innovative basis
 Developed by the author based on materials: [7].

інвестицій у кластер, збільшення туристичного попиту, сприяння регіонального розвитку.

На території Хмельницької області знаходяться чотири кластери: «Кам'янець» (м. Кам'янець-Подільський); «Подільська гільдія ремісників» (м. Кам'янець-Подільський), «Кам'янецький дивокрай» (с. Колибаївка, Кам'янець-Подільський район), «Оберіг» (с-ще Гриців, Шепетівський район). Фактично, на території м. Кам'янець-Подільський та його району розташовано одразу три туристичні кластери [3, с. 135].

Туристичний кластер «Кам'янець» було створено 16 лютого 2001 р. Він розміщений на території Національного природного парку «Подільські Товтри» і являє собою сукупність культурно-історичних ресурсів, таких як Кам'янець-Подільська фортеця, Замковий (Турецький міст), Катедральний Петропавлівський костел, Ратуша (Будинок польського магістрату), Монастир домініканців, костел Святого Миколая, Вежа Стефана Баторія (Кушнірська, Кравецька), Церква Святого Йосафата (колишній Тринітарський костел або костел Святої Трійці), Гончарська башта, Хрестовоздвиженська церква, Вірменський бастион та багато інших. Також туристичний кластер включає в себе суб'єкти туристичної діяльності: туристичні агентства, екскурсійні бюро, заклади розміщування, харчування, дозвілля. Напрямами діяльності туристичного кластеру є створення і розвиток нових туристичних маршрутів та дестинацій, реставрація старовинних об'єктів, які становлять туристичний інтерес, стимулювання створення нових закладів готельного, ресторанного господарства, відкриття нових туристичних підприємств, стимулювання розвитку народного ремісництва, крафтових товарів, сувенірної продукції, залучення нових туристів [6, с. 99].

Туристичний кластер «Подільська гільдія ремісників» знаходиться також на території м. Кам'янця-Подільського. Туристичний кластер був створений у 2009 р. Серед напрямів його діяльності – відродження традиційних для регіону народних ремесел, створення нових ремісничих майстерень, популяризація народних промислів серед туристів, просування сувенірної продукції, участь у виставковій, фестивалній діяльності, розвиток етнокультурного регіону Поділля. Туристичний кластер включає ремісників різних напрямів, таких як вишивання, гончарство, зброярство, килимарство, ковальство, ткацтво [10, с. 39].

Туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» знаходиться в с. Колибаївка Кам'янець-Подільського району. Туристичний кластер був утворений у 2002 р. Кластер об'єднує агросадиби й екооселі Кам'янець-Подільського району. Метою його діяльності є надання послуг розміщення, харчування та дозвілля в сфері сільського зеленого туризму [4, с. 92].

Туристичний кластер «Оберіг» розташований на території с-ща Гриців Шепетівського району. Кластер «Оберіг» є першим в Україні туристичним кластером сільського зеленого туризму. Створений він був ще в 2002 р. Гостинність місцевих господаринь зумовила появу агроосель, агросадиб, спочатку на території селища, а потім і по всій території України [5, с. 123].

Розглянемо Буковинську частину Подільсько-Буковинського туристичного кластеру. Вона базується на двох туристичних центрах Чернівецької області: м. Хотин, м. Чернівці.

м. Хотин Чернівецької області знаходиться в 27 км. від м. Кам'янця-Подільського. Місто входить у Подільсько-Буковинський туристичний кластер. Хотин багатий на туристичні ресурси, зокрема, на території міста знаходяться: Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця», Бендерська брама, Подільська брама, Замкова церква (в минулому, – церква Св. Миколая), церква Олександра Невського, національний природний парк «Хотинський», Митниця (найстаріша будівля м. Хотин після Хотинської фортеці), пам'ятник Петру Сагайдачному (встановлений на честь 370-річчя Хотинської битви), Покровська церква, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Хотинський парк». Завдяки наявності на території м. Хотин Державного історико-архітектурного заповідника, а також інших туристичних ресурсів, місто стало центром розвитку ремесел і торгівлі Буковини, що сприяє розвитку економіки, культури та туризму в Чернівецькій області.

м. Чернівці є одним із центрів пізнавального туризму в Україні. Екскурсантів приваблює історичний центр міста, сформований за доби перебування в складі Австро-Угорської імперії, крім цього, на території міста знаходяться наступні атрактивні туристичні ресурси: Чернівецький музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської, Кафедральний собор Святого Духа (Святодухівський собор), Чернівецька обласна філармонія ім. Д. Гнатюка, Костел Серце Ісуса, Чернівецький краєзнавчий музей, Свято-Миколаївський собор, ботанічний сад Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Соборна площа.

Інтерес туристів до даної дестинації різко зріс після внесення 28 червня 2011 року Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації) до Списку всесвітньої спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). На цьому прикладі можна прослідкувати вплив включення пам'ятки культури до Переліку світової спадщини ЮНЕСКО на зміну динаміки екскурсійних прибуттів. Також становить науковий інтерес аналіз впливу на динаміку туристичних прибуттів до центрів пізнаваль-

ного туризму (зокрема, до м. Чернівці) як глобальних (пандемія коронавірусів), так і регіональних чинників (війна Росії проти України, починаючи з 2014 р.).

Висновки. Сучасні світові тенденції вимагають формування нових економічних умов з інноваційним характером економічних відносин. Одним із найбільш перспективних напрямів інноваційного економічного розвитку України вітчизняні і зарубіжні експерти відзначають кластерний підхід до структурування економіки, вивчення стратегій національної, регіональної, міжнародної економічної політики та підвищення конкурентоспроможності продукції і послуг на ринку. Створення та успішна діяльність Подільсько-Буковинського туристичного кластеру призвели до підвищення якості туристичних послуг і більш ефективного використання туристичних ресурсів. Основними перевагами цього туристичного кластеру є: максимально дієве

використання туристичних ресурсів; підвищення привабливості кластеру для інвестування; розширення асортименту туристичних продуктів та послуг і підвищення їх якості; взаємовигідне співробітництво, яке сприяє більш активному обміну інформацією, технологіями, досвідом, підвищенню кваліфікації працівників; створення нових робочих місць шляхом залучення працівників різних видів економічної діяльності в обслуговування туристів; учасники Подільсько-Буковинського туристичного кластеру отримують більше можливостей та за проаналізованими в статті даними статистики – вищі прибутки; покращення екології завдяки скоординованим діям усіх учасників туристичного кластеру в цій сфері. Також важливим є те, що кластерна модель, крім співробітництва, передбачає також і конкуренцію між підприємствами, що сприяє подальшому розвитку Подільсько-Буковинського туристичного кластеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусак Н. С. Рекреаційно-туристичні кластери як ефективний інструмент міжрегіональної та міжнародної співпраці. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 28. С. 75-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_28_8
2. Голод А. П., Крижанівський Т. Я., Дудаш О. І. Розвиток туристичних кластерів як стратегічний напрям регіональної політики. *Економіка та суспільство*. 2024. № 70. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-182>
3. Ковтуник І. І. Географічне положення Хмельницької області як чинник розвитку туризму / матеріали міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції [«Дев'яносто треті економіко-правові дискусії. Серія: соціальні та гуманітарні науки»]: зб. наук. праць. Секція 14. Географічні науки. (Львів, 28-29 січня 2025 р.). 18 годин (0,6 кредитів ECTS) / Громад. орг. «Наукова спільнота», Вища школа управління та адміністрації в Ополі (Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu) (Польща). Львів, 2025. С. 134-135. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5146/>.
4. Ковтуник І. І. Перспективи розвитку туризму в Хмельницькій області. *Звітна конференція викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Секція «Економічних дисциплін», Випуск 19. Том 1. (3-4 березня 2020 р.). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 91-92. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4628/Naukovi-pratsi-K-PNU-im.I.-Ohienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii%e2%80%93Vyp.19.%e2%80%93T.1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
5. Ковтуник І. І. Природно-географічні рекреаційні ресурси та курортні території Поділля. *Агросвіт*. 2020. № 11. С. 122-126. [10.32702/2306-6792.2020.11.122](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.11.122)
6. Ковтуник І. І. Рекреаційні ресурси Хмельниччини. *Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія* [кол. авторів; за ред.: С. А. Копилов (гол. ред.), С. Е. Баженова (наук. ред.)]. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2015. С. 98-119.
7. *Концептуальні підходи до організації та діяльності туристичних кластерів: монографія* [за ред.: І. В. Давиденко, О. Л. Михайлюк]. К.: ФОП Гуляєва В. М., 2020. 497 с. URL: <https://dspace.oneu.edu.ua/items/c8bea295-d824-43d4-91eb-f67e01b17947>
8. Мазур В. С., Галько О. В. Туристичний кластер – інструмент регіонального розвитку та економічного зростання. *Стратегія економічного розвитку України*. 2022. № 50. С. 134-149. <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.50.134.149>
9. Смирнов І. Г. Туристичний кластер як консорціум туристичних міст (з досвіду Словаччини). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1042. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/6216>
10. Kovtunyk I. I., Ishchenko Y. O., Yuvsechko Y. V., Tychyna V. P., Datsko T. O. Social changes that occurred on the European Continent due to the war in Ukraine. *Revista de cercetare și intervenție socială*. (Romania). 2023. Volume 82. P. 38-49. <https://doi.org/10.33788/rcis.82.3>
11. Obadac A. Specificities of EU cluster policies. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*. 2013. Vol. 7(1). P.23-35. <https://doi.org/10.1108/17506201311315581>
12. Reve T., Sasson A. Theoretical and methodological advances in cluster research. *Competitiveness Review*. 2015. Vol. 25(5). P.524-539. <https://doi.org/10.1108/CR-06-2015-0062>

Стаття надійшла до редакції 21.10.2025

Стаття рекомендована до друку 22.11.2025

Опубліковано 30.11.2025

Inna Kovtunyk, PhD, Senior Lecturer of the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University tourism and hotel-restaurant business department, Natural Sciences and Economics faculty, Ohiienko str., 61, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytska reg., Ukraine, 32301, e-mail: kovtunyk.inna@kpnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1484-0708>

TOURISM CLUSTER AS AN ELEMENT OF THE TERRITORIAL-FUNCTIONAL STRUCTURE OF THE RECREATIONAL COMPLEX AND AN INNOVATIVE MECHANISM OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE COUNTRIES OF THE WORLD

Modern world trends require the formation of new economic conditions with an innovative nature of economic relations. Domestic and foreign experts note that one of the most promising areas of innovative economic development of Ukraine is the cluster approach, which is the subject of scientific research, to structuring the economy, studying strategies of national, regional, international economic policy and increasing the competitiveness of products and services in the market. The implementation of the European strategy for the socio-economic development of Ukraine is aimed at creating competitive advantages of the state in various types of economic activity, including tourism, what is the purpose of scientific research. The following methods were used in the scientific work: general philosophical, systemic approach, structural analysis, induction, deduction, comparative, functional, modeling. Research results: The development of tourism clusters as a trend of increasing national and regional competitiveness is one of the components of a modern innovative economy. World practice shows that clustering has a decisive impact on the process of strengthening competitiveness and accelerating innovations, including in the tourism industry. The Podilsko-Bukovynskyi tourist cluster is unique in terms of the availability of tourist resources on its territory. This is explained by the advantageous features of its geographical location and the wealth of tourist potential. The Podilsko-Bukovynskyi cluster, called the "Podilsko-Bukovynske necklace", includes the cities of Kamianets-Podilskyi, Khotyn, Chernivtsi, thus forming a conditional necklace on the map. Scope of application of scientific research results: Tourism cluster created with the aim of tourism developing, its popularizing, attracting investment into the cluster, increasing tourist demand, promoting regional development. Conclusions: Studying the cluster is an important task in terms of its significance for the development of not only regional tourism but also national and international tourism.

Keywords: tourist flows, development prospects, Podilsko-Bukovynskyi tourist cluster, tourist cluster, tourism.

REFERENCES

1. Andrusiak, N. S. (2014) Recreational-touristic clusters as an effective instrument for interregional and international cooperation, *Geografiya ta turyzm*, vol. 28, 75-86. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_28_8. (in Ukrainian)
2. Golod, A. P., Kryzhanivskyi, T. Y., Dudash, O. I. (2024) Development of tourism clusters as a strategic area of regional policy, *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 70. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-182> (in Ukrainian)
3. Kovtunyk, I. I. (2025) Geographical location of Khmelnytska region as a factor in tourism development, *Zbirnyk naukovykh praz na mizhnarodniy multydystrylinarniy naukviy internet-konferentsii* [Conference proceedings of the international multidiscipline scientific internet-conference], Public organization "Scientific society", Higher School of Management and Administration in Opole (Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu), Lviv, Ukraine, pp. 134-135. Available at: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5146/>. (in Ukrainian)
4. Kovtunyk, I. I. (2020) Prospects for tourism development in Khmelnytska region, *Zbirnyk naukovykh praz na Zvitniy konferentsii vykladachiv, doktorantiv i aspirantiv Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University* [Conference proceedings of the Zvitniy konferentsii vykladachiv, doktorantiv i aspirantiv], Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, pp. 91-92. Available at: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4628/Naukovi-pratsi-K-PNU-im.I.-Ohiienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii%e2%80%93Vyp.19.%e2%80%93T.1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (in Ukrainian)
5. Kovtunyk, I. I. (2020) Natural-geographic recreational resources and resort territories of Podillya", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 122-126. [10.32702/2306-6792.2020.11.122](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.11.122) (in Ukrainian)
6. Kovtunyk, I. I. (2015) *Rekreasiyni resursy Khmel'nychyna* [Recreational resources of Khmelnychyna], *Khmel'nychyna turystychna: istoryko-kul'turni, pryrodno-geohrafichni ta ekonomichni aspekty rozvytku* [Touristic Khmelnytschyna: historical-cultural, natural-geographic and economical aspects of development], Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine. (in Ukrainian)
7. Davydenko, I. V., Myhayliuk, O. L. (2020) *Konzeptualni pidhody do organitsii ta diyalnosti turystychnykh clusteriv* [Conceptual approaches to the organization and activities of touristic clusters], FOP Guliayeva, Kyiv, Ukraine. Available at: <https://dspace.oueu.edu.ua/items/c8bea295-d824-43d4-91eb-f67e01b17947> (in Ukrainian)
8. Mazur, V. S., Galko, O. V. (2020) Tourism cluster – a tool for regional development and economic growth, *Strategiya ekonomichnogo rozvytku Ukrainy*, vol. 50, 134-149. <https://doi.org/10.33111/sedu.2022.50.134.149> (in Ukrainian)

9. Smyrnov, I. G. (2013), Tourist cluster as a consortium of tourist cities (from the experience of Slovakia), *Visnyk Kharkivskogo natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina*, vol. 1042. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/6216> (in Ukrainian)
10. Kovtunyk, I. I., Ishchenko, Y. O., Yuvsechko, Y. V., Tychyna, V. P., Datso, T. O. (2023), Social changes that occurred on the European Continent due to the war in Ukraine, *Revista de cercetare și intervenție socială*. (Romania), vol. 82, 38-49. <https://doi.org/10.33788/rcis.82.3>.
11. Obadac, A. (2013) Specificities of EU cluster policies. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 7(1), 23-35. <https://doi.org/10.1108/17506201311315581>
12. Reve, T., and Sasson, A. (2015) Theoretical and methodological advances in cluster research. *Competitiveness Review*, 25(5), 524-539. <https://doi.org/10.1108/CR-06-2015-0062>

The article was received by the editors 21.10.2025

The article is recommended for printing 22.11.2025

Published 30.11.2025